

KRZYSZTOF KUPIŃSKI
Wyższa Szkoła Kadr Menedżerskich
ORCID: 0000-0003-3885-7475

ZESZYTY
KALISKIEGO TOWARZYSTWA
PRZYJACIÓŁ NAUK NR 22
W KRĘGU BADAŃ
REGIONALNYCH
KALISZ 2022
ISSN 1426-6547

KOMUNIŚCI WOBEC KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO W LATACH 1948-1950 NA PODSTAWIE AKT STAROSTWA POWIATOWEGO W KONINIE

WSTĘP

Wybrany przedział czasu dla przedstawienia działań wobec Kościoła katolickiego związany jest z wprowadzeniem przez władze państwa regulacji prawnych, które wprost uderzały w podstawy formalne, organizacyjne i materialne Kościoła. Równocześnie z formalnymi regulacjami zlecono konkretne działania na poziomie powiatu i gmin. Przywołana w tytule jednostka organizacyjna, jaką było funkcjonujące do 1950 r. starostwo powiatowe w Koninie, jest egzemplifikacją zaangażowania administracji lokalnej w działania przeciwko Kościołowi, tylko dlatego że nie działał z nadania władz i nie poddawał się politycznym naciskom i ideologicznym wpływom.

Zanim jednak zostanie omówiony wykaz działań władz lokalnych wobec Kościoła, należy przywołać opracowania, które przedstawiają źródło i faktyczną inspirację w decyzjach władz partyjnych i państwowych. Jak podkreślają Antoni Dudek i Ryszard Gryz, na początku komuniści nie dążyli do walki z Kościołem ze względów strategicznych, mając na celu w pierwszej kolejności ugruntowanie władzy otrzymanej od Stalina. Dopiero 12 września 1945 r. zdecydowano się na zerwanie konkordatu ze Stolicą Apostolską. Pretekstem do nasilenia ataków na Kościół w Polsce było żądanie od papieża ustanowienia na Ziemiach Zachodnich stałej administracji kościelnej, które stanowiłoby pośrednie uznanie tych ziem za część państwa polskiego. Po śmierci kardynała Hlonda nastąpiła eskalacja działań władz poprzez zajmowanie majątków kościelnych, przejmowanie żłobków i szkół oraz ustanawianie pod pretekstem nieprawidłowości własnych zarządów kościelnej Caritas¹. Presję związaną z żądaniem uznania Ziemi Zachodnich, ale

¹ Antoni Dudek, Ryszard Gryz. *Komuniści i Kościół w Polsce 1945-1989* (Kraków: ZNAK, 2003), 13-61.

i ograniczeniami dotyczącymi nauczania religii oraz zmianami w regulacjach prawnych dotyczących małżeństwa opisuje Jan Żaryn. Autor zwraca uwagę, że zerwanie konkordatu zniosło płaszczyznę sformalizowanej komunikacji pomiędzy Watykanem a ówczesnymi władzami Polski. Władze dążące do złamania niezależności Kościoła z jednej strony organizowały sfingowane procesy, z drugiej zaś starały się pozyskać do współpracy tzw. księży patriotów.

Represje, którym poddawano Kościół, były inspirowane przez władze Związku Radzieckiego, które dostarczały podległym im komunistom w Polsce rozwiązań dotyczących działań wobec religii. Powielano i upowszechniano za pośrednictwem agitacji i podległych sobie publikatorów poglądy, że religia jest opium ludu i jako taką należy ją zwalczać². Kluczową rolę w polityce ograniczania i represji wobec Kościoła odgrywał od 1950 r. Urząd ds. Wyznań, który koordynował wszystkie działania rozproszone dotąd w aparacie bezpieczeństwa, starostwach powiatowych i gminach³.

Opracowaniem, które tematyką, zakresem terytorialnym i czasowym obejmuje sprawę Kościoła na terytorium starostwa powiatowego w Koninie w latach 1948-1950, jest wydana w 2009 r. książka Krystyny Grzesiak. Autorka wyczerpująco przedstawiła trudne dla Kościoła w diecezji włocławskiej relacje z państwem w latach 1945-1989. Znalazły się w niej odniesienia do sytuacji Kościoła w powiecie konińskim, jednakże ze względu na główny cel pracy nie zostało to opisane w sposób szczegółowy⁴.

Niniejszy artykuł nie rości sobie pretensji do wyczerpującego przedstawienia relacji państwo – Kościół w powiecie konińskim, stanowi jedynie przyczynek i swoiste uchYLENIE drzwi do pogłębionych badań w tym zakresie w przyszłości. Dokumentacja dostępna w Archiwum Państwowym w Koninie stanowi zapis realizacji antykościelnej polityki państwa na szczeblu lokalnym. Zawiera opis i notatki związane z działalnością księży w parafiach i szkołach, referuje postawę wobec akcji politycznych takich, jak tzw. Apel Sztokholmski, opisuje zainteresowanie formą i skalą obrzędowości (praktyk religijnych) oraz daje wgląd, w jaki sposób władza próbowała uszczuplić bazę materialną funkcjonowania Kościoła.

² Bartłomiej Noszczak. *Międzynarodówka kościelna* (Warszawa: IPN, 2020), 31-34.

³ Szerzej opisane działania tego urzędu w województwie poznańskim przedstawiła Elżbieta Wojcieszek, *Wydział ds. Wyznań w Poznaniu – charakterystyka organizacji i działalności kierownictwa 1950-1970*, [w:] D. Białas-Kosińska (red.), *Urząd do spraw wyznań. Struktury – działalność – ludzie*, t. 1 (Warszawa: IPN, 2020).

⁴ Krystyna Grzesiak. *Relacje państwo – Kościół katolicki w na terenie Diecezji Włocławskiej w latach 1945-1989* (Toruń: MADO 2009), m.in. 168, 350-351, 362.

KSIEŻA

31 marca 1949 r. starosta powiatowy wystosował do wojewody poznańskiego tajne sprawozdanie dotyczące sytuacji społeczno-politycznej w marcu. Poza licznymi uwagami dotyczącymi działających na terenie powiatu stronnictw politycznych i aprowizacji wspominał także o konferencji, jaka odbyła się z udziałem 336 burmistrzów, wójtów i sołtysów. Konferencja ta poświęcona była oświadczeniu rządu z 14 marca 1949 r. w sprawie warunków unormowania stosunków z Kościołem⁵. Podobne konferencje zorganizowały organizacje społeczne i zawodowe, a wszystkie były inspirowane przez lokalne władze i miały na celu wywołanie wrażenia poparcia dla polityki rządu⁶.

5 sierpnia 1949 r. władze komunistyczne wydały *Dekret o wolności sumienia i wyznania*⁷. Pomiędzy szczytne hasła i zapisy wprowadzono w art. 4 przepis, który w istocie odnosił się do osób zaangażowanych po stronie nowego ustroju

Kto nadużywa wolności wyznania, odmawiając udostępnienia obrzędu lub czynności religijnej z powodu działalności, lub poglądów politycznych, społecznych lub naukowych, podlega karze więzienia do lat 5.

W następstwie dekretu starosta przeprowadził rozmowy z proboszczami, podczas których zadał im pytania dotyczące zaznajomienia się z dekretem, jego oceny, a także jaki mają stosunek do zapowiedzi Watykanu w kwestii ekskomuniki dla działaczy partii komunistycznych oraz czy powinno być zawarte porozumienie między rządem a Kościołem w Polsce. W odręcznej notatce zaznaczono, że ks. Stefan Smarzyński z Rychwała i ks. Wincenty Pawlak z Giewartowa opowiedzieli się za porozumieniem⁸.

23 stycznia 1950 r. rząd ogłosił ustanowienie zarządu komisarycznego dla kościelnego Caritas i de facto przejął zarząd i odpowiedzialność za około 900 szkół, żłobków, świetlic i przychodni lekarskich. 30 stycznia Episkopat wystosował list protestacyjny, który odczytano w kościołach, co wywołało wściekłość

⁵ Oświadczenie wydane przy okazji spotkania ministra administracji publicznej Władysława Wolskiego z biskupem Zygmuntem Choromańskim. Władze zarzucały biskupom rewizjonizm dotyczący granic na Odrze i Nysie oraz niektórym z nich współpracę z okupantem w czasie II wojny światowej. Zob. Przemysław Stawarz, „Relacje państwo - Kościół w czasach stalinizmu (1948–1953) w świetle publikacji Tygodnika Powszechnego i Trybuny Ludu”, *Acta Universitatis Lodziensis*, 93 (2014), 146.

⁶ Archiwum Państwowe w Poznaniu Oddział w Koninie (APP/K), Starostwo Powiatowe Konińskie (SPK), sygn. 646 (dalej: APP/K, SPK, sygn. 646), k. 261.

⁷ Dekret z dnia 5 sierpnia 1949 r. o ochronie wolności sumienia i wyznania (Dz.U. 1949 nr 45 poz. 334).

⁸ Archiwum Państwowe w Poznaniu Oddział w Koninie (APP/K), Starostwo Powiatowe Konińskie (SPK), sygn. 88 (dalej: APP/K, SPK, sygn. 88), k. 107; APP/K, SPK, sygn. 646, k. 70-73.

ówczesnych władz. Ostatecznie 14 kwietnia zawarto porozumienie normujące ramy funkcjonowania Kościoła w Polsce. Nie był to jednak koniec działań władz mających na celu podporządkowanie i osłabienie pozycji Kościoła katolickiego.

Komendanci Milicji Obywatelskiej zostali zobowiązani do przeprowadzenia wywiadów na temat księży, poznania ich stosunku do Apelu Sztokholmskiego, do wspomnianego wcześniej dekretu oraz do porozumienia pomiędzy Episkopatem a rządem. W charakterystyce księży podawano miejsce urodzenia, wykształcenie, przebieg kariery kościelnej, opis tego, gdzie i czym się zajmowali podczas okupacji oraz charakteryzowano bieżący stosunek do władz. I tak na przykład o księdzu Julianie Olejniku, proboszczu parafii w Kleczewie napisano (pisownia oryginalna):

Po wyzwoleniu Polski od dnia 18 maja 1945 roku przybył do Kleczewa i objął funkcję księdza tut. parafji. Od roku 1948 roku jest na stanowisku dziekana. Do czasu wydania dekretu przez rząd Polski o stosunkach do kościoła i ochrony wierzących i nie wierzących w kazaniach reakcyjnie wypowiadał się do obecnego ustroju. Społecznie ogóle nie udzielał się ani też nie zgłaszał swej chęci. Wszelką współpracę proponowaną [przez] czynniki społeczne nie przyjmował. Dodaje się, że odmówił podpisu w sprawie pokoju, jak również odmówił ogłoszenia z ambo-ny o tej akcji. Do obecnego ustroju ustosunkowany nieprzychylnie - obojętnie⁹.

W podobnym stylu charakteryzowano innych księży, jak choćby księdza Stanisława Grzybińskiego z Wąsosz, któremu komendant MO w Ślesinie przypisał negatywny stosunek do władz, bo odczytał 12 lutego 1950 r. list Episkopatu w sprawie przejścia przez władze państwowe zarządu Caritas¹⁰. Opisano także księdza Stanisława Wilkosza dyrektora zakładu salezjanów w Łądzie. Odnotowano, że nie wykazuje żadnej aktywności wrogiej władzom, nie wygłasza kazań o charakterze politycznym i utrzymuje tylko relacje z księżmi zakładu salezjańskiego¹¹.

Natomiast komendant posterunku MO w Skulsku przytoczył dane z życiorysu księdza proboszcza i wskazał, że nie należał do żadnej z uprzywilejowanych grup jak Volkslista, nie współpracował z okupantem, ale do rzeczywistości powojennej jest negatywnie nastawiony, ponieważ nie podpisał listy z poparciem dla Apelu Pokoju, nie posłuchał także wezwania sekretarza PZPR, aby wezwał parafian do podpisywania Apelu¹².

Działania administracji państwowej wobec duchownych były prowadzone w sposób tajny. Taki sam charakter miały instrukcje udzielane starostom i pre-

⁹ APP/K, SPK, sygn. 88, k. 3.

¹⁰ APP/K, SPK, sygn. 88, k. 4

¹¹ APP/K, SPK, sygn. 88, k. 5

¹² APP/K, SPK, sygn. 88, k. 88

zydentom miast wydzielonych. 23 sierpnia 1949 r. występujący w imieniu wojewody poznańskiego Chmielowski informował, że w związku z procedurą nakładania kar finansowych na duchownych za niewydawanie ksiąg metrykalnych starostowie i prezydenci nie powinni w wydawanych decyzjach wskazywać środka odwoławczego¹³. Była to dodatkowa szykana i dolegliwość za brak uległości wobec władz.

Jan Brygier, naczelnik Wydziału Spraw Społeczno-Politycznych Urzędu Wojewódzkiego Poznańskiego w piśmie z 16 listopada 1949 r. skierowanym do Starosty Konińskiego przypominał o konieczności uzyskania od księży, którzy nie wydali ksiąg metrykalnych oświadczeń o powodach odmowy. Oświadczenia w późniejszym czasie miały być podstawą do podjęcia przymusowych środków administracyjnych¹⁴, które zgodnie z pismem okólnym ogłoszonym przez Ministerstwo Administracji Publicznej stanowiło tytuł wykonawczy¹⁵. 26 stycznia 1950 r. w piśmie sygnowanym klauzulą „Tajne” wicestarosta Gronowski przedłożył do Urzędu Wojewódzkiego w Poznaniu sprawozdanie z kar grzywny nałożonych na księży. Najsurowiej został ukarany ks. Jaworski z Grodzca, któremu nałożono grzywnę w wysokości 50 000 zł za nielegalną zbiórkę pieniędzy i 5 000 zł za niewydanie ksiąg metrykalnych w nakazanym terminie. Grzywnę w wysokości po 25 000 zł za niewydanie ksiąg metrykalnych wymierzono księżom Władysławowi Węgrzynowi (Sławsk), Aleksandrowi Puzyrewiczowi (Rzgów), Władysławowi Bieleckiemu (Grabienice), Stanisławowi Bilnickiemu (Grochowy), Janowi Grzybowi (Ostrowąż), Franciszkowi Bierutowi (Wilczyn), Józefowi Derdakowi (Cienin Kościelny), Janowi Prawdzie (Królików) i Stanisławowi Szubińskiemu (Dobrosolowo). Starosta informował Urząd Wojewódzki w Poznaniu, że księża odwołali się od kary grzywny do sądu okręgowego¹⁶.

Kolejne szykany i karanie grzywnami miały miejsce po tym, jak w lutym 1950 r. księża odczytali list Episkopatu w sprawie nielegalnego przejęcia Caritas przez władze państwowe. Podstawą karania było *Prawo o wykroczeniach*¹⁷. W jednobrzmiących poleceniach skierowanych do referatu karno-administracyjnego starosta Walczak pisał:

¹³ APP/K, SPK, sygn. 646, k. 91

¹⁴ APP/K, SPK, sygn. 646, k. 177.

¹⁵ Pismo okólne z dnia 24 sierpnia 1949 r. L. AC.I.O/6658 – Przekazanie ksiąg metrykalnych urzędem (Dz.U.MAP 1949 nr 38 poz. 277) w związku z Zarządzeniem Ministra Administracji Publicznej z dnia 11 sierpnia 1949 r. o przekazaniu ksiąg metrykalnych urzędem stanu cywilnego (M.P. 1949 nr 57 poz. 756).

¹⁶ Archiwum Państwowe w Poznaniu Oddział w Koninie (APP/K), Starostwo Powiatowe Konińskie (SPK), sygn. 90 (dalej: APP/K, SPK, sygn. 90), k. 34.

¹⁷ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. – Prawo o wykroczeniach (Dz.U.1932 nr 60 poz. 572).

Na podstawie art. 18¹⁸ o wykroczeniach proszę o ukaranie grzywną 25.000 [...] księdza Bilnickiego Stanisława zam. w Grochowach o to, że m. lutym 1950 r. odczytał do ludności z ambony w Grochowach list biskupów polskich o rozwiązaniu Caritas, przez co w miejscu publicznym demonstracyjnie okazał lekceważenie zarządzeniom państwowym¹⁹.

Przejmowanie Caritas w powiecie konińskim realizowano z pełnym zaangażowaniem władz powiatowych i gminnych, które okazały się bezwolnymi wykonawcami decyzji podjętych na szczeblu państwowym²⁰.

APEL SZTOKHOLMSKI

Apel Sztokholmski ogłoszony 25 marca 1950 r. podczas III sesji Kongresu Obrońców Pokoju, inspirowany był przez Związek Radziecki i wzywał do zbierania podpisów pod zakazem produkowania i posiadania broni atomowej. Polska jako jeden z krajów bloku wschodniego w sposób wymuszony i z udziałem aparatu państwowego organizowała zbieranie tych podpisów. Sprawy te nadzorowały Wydziały Społeczno-Polityczne Urzędu Wojewódzkiego.

W doraźnym tajnym meldunku Starosta Powiatowy Koniński J. Walczak donosił o pojawiających się problemach. W nocy z 17 na 18 maja 1950 r. w miejscowości Anielew (gromada Oleśnica) został wywieszony afisz, który nawoływał, aby nie podpisywać Apelu Sztokholmskiego. Starosta wskazywał, że miejscowość zamieszkiwał „element wrogo ustosunkowanych do dzisiejszego ustroju”²¹. Jednakże większą wagę przykładano ze względu na środowiskowy autorytet do zachowania księży, do których zwrócono się z oczekiwaniem, aby wezwali wiernych do podpisywania apelu. W sprawozdaniu skrupulatnie odnotowano, którzy to zrobili, a którzy dodatkowo podpisali apel.

Apel z ambon odczytali księża: Antoni Hermanowski z Goliny, Kazimierz Rakowski z Kuchar Kościelnych, Antoni Suwart ze Słupcy, Jan Świdorski z Zagórowa, Stanisław Wernik z Krzymowa, Bernard Matyjasik z Łądka, Władysław Jagiełło z Ostrowitego i Aleksander Puzyrewicz ze Rzgowa.

Wielu z księży podpisało apel na listach ogólnych, natomiast o wiele ciekaw-

¹⁸ Treść art. 18, na który powoływał się starosta wymierzając grzywnę: „Kto w miejscu publicznym demonstracyjnie okazuje niechęć lub lekceważenie dla Państwa polskiego lub instytucyj państwowych, podlega, jeżeli za czyn nie grozi kara surowsza, karze aresztu do 2 tygodni lub grzywny do 750 złotych”.

¹⁹ APP/K, SPK, sygn. 90, k. 7-31.

²⁰ Sprawa Caritas i działań podejmowanych wobec tej organizacji zostało szerzej przedstawione w publikacji: Krzysztof Kupiński. „Działania władz powiatu konińskiego względem Caritas na podstawie akt z lat 1948-1950”, *Szkice Akademickie*, 1 (2022), 1-3. DOI: 10.5281/zenodo.6478169

²¹ APP/K, SPK, sygn. 646, k. 194.

sza jest lista tych, którzy tego odmówili, jak Antoni Hermanowski z Goliny, Józef Prorok z Kawnic, Franciszek Cieślak z Konina, Stanisław Karliński z Konina, Julian Olejnik z Kleczewa, Edmund Smolarek z Budziszława Kościelnego, Antoni Suwart ze Słupcy, Jan Rogulski ze Słupcy, Włodzimierz Krchniak ze Ślesina, Alfons Hytry z Gosławic, Bronisław Stalkowski z Kazimierza Biskupiego, Stanisław Szubiński z Dobrosołowa, Józef Derdak z Cienina Kościelnego, Jan Nowak z Kramaska, Stanisław Iwanicki z Młodojewa, Stanisław Szybiński z Wąsosz, Władysław Węgrzyn ze Sławaska, Władysław Bielicki z Grabienia, Jan Kwiatkowski ze Skulska, Franciszek Bierut z Wilczyna, Jan Grzyb z Ostrowąza i Jan Mado z Morzysławia. Z księży zakonnych podobną postawę przyjęli franciszkanie z Konina Stanisław Stoch (przeor) i Gloryk Brochocki (rektor), wszyscy kameduli z klasztoru w Bieniszewie²². Wymienieni księża wykazali się cywilną odwagą i warto zbadać ich dalsze losy (postawę wobec władz) przez sięgnięcie zarówno do archiwów kościelnych, jak i znajdujących się w zasobach w IPN.

Chcąc uczynić zadość oczekiwaniom władz, ale zrobić to na własnych warunkach, postanowili księża dekanatu kleczewskiego i ojcowie kameduli (każda grupa oddzielnie), którzy podpisali własny apel o następującej treści:

Deklaracja duchowieństwa w sprawie obrony pokoju.

My niżej podpisani Księża katolicy z dekanatu kleczewskiego pomni naszego powołania, jako głosiciele pokoju sprawiedliwego na świecie, oświadczamy, że pragniemy, aby tenże pokój Chrystusowy zapanował między narodami i w sprawie tej poświęcimy nasze wysiłki i pracę kapłańską²³.

Powyższa informacja zachowana w dokumentach władz powiatowych świadczy, że sygnatariusze tego apelu odmawiając podpisania dokumentu rządowego, wykazali się znakomitą wyczuciem nastrojów wśród wiernych. Przewodniczący Rady Narodowej (przed 20 marca 1950 r. starosta koniński²⁴ Walczak odnotował, że tam, gdzie księża odczytali apel z ambon, wielu katolików wyszło, a księży nazywało pachółkami komunistów²⁵.

Pośród sprawozdań przygotowanych przez Starostwo Powiatowe w Koninie sporządzono wykaz siedzib dekanatów, ich obsady i jednoznaczne charakterystyki dziekanów jako „wrogo ustosunkowanych do dzisiejszej rzeczywistości”. W Koninie funkcję dziekana pełnił ks. dr Władysław Mirski, w Słupcy ks. Antoni Suwart, w Zagórowie, ks. prałat Jan Świdorski, a w Kleczewie ks. Julian Olejnik²⁶.

²² APP/K, SPK, sygn. 646, k. 202.

²³ APP/K, SPK, sygn. 646, k. 203.

²⁴ Zmiana kształtu i sposobu funkcjonowania władz lokalnych została wprowadzona *Ustawą z dnia 20 marca 1950 r. o terenowych organach jednolitej władzy państwowej* (Dz.U. 1950 nr 14 poz. 130).

²⁵ APP/K, SPK, sygn. 646, k. 202.

²⁶ APP/K, SPK, sygn. 88, k. 110.

Inne informacje, których żądano od władz gmin i podległych jednostek, dotyczyły pracowników zatrudnionych przez proboszczów w gospodarstwach, stanu (liczba) inwentarza żywego i martwego, składu rady parafialnej itp.²⁷

W latach 1949–1950 władze gromadziły informacje dotyczące braci zakonnych zamieszkujących klasztor OO. Kamedułów w Bieniszewie. Wymieniono ośmiu braci z podaniem dat urodzenia, miejsca pochodzenia i od kiedy przebywali w klasztorze. To samo dotyczyło księży i braci z klasztoru Św. Rodziny w Kazimierzu Biskupim²⁸. Burmistrzowie i wójtowie zostali zobowiązani do zebrania danych i wypełnienia kart personalnych księży pracujących w parafiach na terenie swoich gmin. Czasami tego typu informacje zbierały miejscowe posterunki milicji²⁹. Informacje, które interesowały władze dotyczyły m.in. charakterystyki działalności, a zwłaszcza czy duchowny bierze czynny udział w życiu społecznym, czy jest członkiem jakiejś organizacji i czy pełni jakiegoś funkcje oraz jaki ma stosunek do miejscowej Rady Narodowej, oraz czy ma wpływ na parafian i czy w kazaniach wypowiada się pozytywnie bądź negatywnie o władzy³⁰.

KSIĘŻA W SZKOŁACH

W sporządzonym na początku 1950 r. sprawozdaniu dla władz wojewódzkich wymieniono 31 księży zatrudnionych w szkołach na terenie powiatu konińskiego³¹. Natomiast już jesienią w raporcie dla Prezydium WRN³² wymieniono 9 księży z podaniem ich daty urodzenia, miejsca zamieszkania i wskazania szkoły, w której byli zatrudnieni jako prefekci. W powiecie konińskim księża pracowali w 9 szkołach podstawowych i szkole ogólnokształcącej stopnia licealnego w Słupcy. Przekazane dane miały klauzulę „Poufne”³³. Prezydium PRN swoje raporty sporządzało na podstawie informacji przekazywanych przez władze gminne. Były gminy, jak Gmina Łądek, w których księża nie byli zatrudnieni w szkołach, ale w sprawozdaniu do Prezydium PRN donoszono, że lekcje religii odbywały się w kościele parafialnym, natomiast w Niższym Seminarium Duchownym uczniowie mieli swojego katechetę³⁴. To pokazuje, że informacje przekazywane do władz wojewódzkich służyły sukcesywnemu rugowaniu nauczania religii w szkołach, a co znalazło potwierdzenie w zestawionej statystyce obejmującej okres kilku miesięcy tego samego roku. Opisane wyżej działania

²⁷ APP/K, SPK, sygn. 88, k. 97.

²⁸ APP/K, SPK, sygn. 88, k. 102, 111.

²⁹ APP/K, SPK, sygn. 88, k. 90, 103-104.

³⁰ APP/K, SPK, sygn. 88, k. 101.

³¹ APP/K, SPK, sygn. 88, k. 89.

³² Archiwum Państwowe w Poznaniu Oddział w Koninie (APP/K), Starostwo Powiatowe Konińskie (SPK), sygn. 91 (dalej: APP/K, SPK, sygn. 91), k.6.

³³ APP/K, SPK, sygn. 91, k.3.

³⁴ APP/K, SPK, sygn. 91, k. 8.

były pokłosiem przyjętego kilka miesięcy wcześniej *Dekretu o ochronie wolności sumienia i wyznania*³⁵, który w istocie służył nie tyle obronie wolności, co ograniczaniu praktyk religijnych, które miały miejsce w szkole. Stosując zapisy dekretu, odstąpiono od tradycyjnej modlitwy, którą w szkołach rozpoczynano i kończono zajęcia. W oficjalnym przekazie władz miało to być wyrazem szacunku i tolerancji wobec bezwyznaniowców lub osób niewierzących³⁶.

Inne wykazy sporządzane na zlecenie referatu ds. wyznań dotyczyły księży, zakonników i zakonnice. 21 listopada 1950 r. przewodniczący Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Koninie Władysław Brawata przedstawił Prezydium Powiatowej Rady Narodowej wykaz 26 zakonników i zakonnice. W wykazie znalazło się 3 księży świeckich (proboszcz, prefekt i kapelan szpitala³⁷), 4 franciszkanów reformatów w tym 2 księży i 2 braci, 4 zakonnice Zgromadzenia Opatrzności Bożej i 15 zakonnice Służebnic Najświętszego Serca Jezusowego³⁸. Podobne raporty na podstawie obowiązku meldunkowego były sporządzane przez pozostałe zarządy miast i gmin. I tak na przykład Prezydium Gminnej Rady Narodowej w Kazimierzu Biskupim dwukrotnie raportowało w sprawie zakonników ze Zgromadzenia Świętej Rodziny. W tym samym czasie donoszono do referatu ds. wyznań, że do klasztoru przybyło dwóch zakonników (Stanisław Niemczewski i Piotr Osetek), natomiast w piśmie z 23 listopada tego samego roku odnotowano, że jeden z braci wymeldował się do Bąblina (Jan Jankowski), natomiast zameldował się kandydat na zakonnik Piotr Adamczyk³⁹. Podobne w treści pisma do Prezydium PRN skierowano ze Skulska, Grabina, Goliny, Trąbczyna, Starego Miasta i pozostałych gmin⁴⁰.

Wcześniej, bo 24 lutego 1950 r. starosta powiatowy koniński w piśmie do Wydziału Społeczno-Politycznego Urzędu Wojewódzkiego w Poznaniu przedstawił zestawienie stanu na dzień 1 stycznia, z którego wynikało, że na terenie powiatu funkcjonowało 10 parafii należących do diecezji włocławskiej, pracowało 38 księży diecezjalnych, 11 księży zakonnych, 8 zakonników, 49 zakonnice, działały 4 klasztory, 1 kaplica w szpitalu w Koninie i 3 przedszkola Caritas w Koninie, Słupcy i Golinie⁴¹. Przedstawiona informacja stanowiła odpowiedź na wezwanie UW, który prowadził sprawy statystyczne Kościoła rzymsko-katolickiego⁴².

³⁵ Dekret z dnia 5 sierpnia 1949 roku o ochronie wolności sumienia i wyznania, Dz.U. 1949 nr 45 poz. 334.

³⁶ Sabina Bober (2012). „Walka o utrzymanie nauczania religii w szkołach w okresie Polski Ludowej”, *Studia Elckie*, 14 (2012), 190-191.

³⁷ W innym wykazie wskazano, że ks. Stanisław Kilian pełniący funkcje kapelana kaplicy szpitalnej, nie otrzymywał żadnego wynagrodzenia (APP/K, SP, sygn. 91, SWWRK 1945-1950, k. 71).

³⁸ APP/K, SPK, sygn. 91, k. 39.

³⁹ APP/K, SPK, sygn. 91, k. 39-40.

⁴⁰ APP/K, SPK, sygn. 91, k. 42-71

⁴¹ APP/K, SPK, sygn. 91, k. 37.

⁴² APP/K, SPK, sygn. 91, k.36.

Jednym z kierunków rugowania Kościoła z życia społecznego było rugowanie księży ze szkół, drugim było przejmowanie przedszkoli prowadzonych przez parafie i zakony. Gminy w powiecie uczestniczyły w tych działaniach poprzez monitorowanie funkcjonowania takich przedszkoli i tego, czy podporządkowały się przejętemu przez państwo Caritasowi. Prezydium Gminnej Rady Narodowej w Kleczewie w wykazie z dnia 26 listopada 1950 r. informowało, że istnieje tylko przedszkole państwowe kierowane przez osobę świecką Joannę Iwańską i było urządzone w pomieszczeniach OSP. Uczęszczało do przedszkola 35 dzieci⁴³. Pozostałe raporty z gmin powiatu były bardziej lakoniczne jak ten wystosowany przez Prezydium GRN w Piotrkowicach:

W myśl pisma Powiatowej Rady Narodowej Ref. do Spraw Wyznań w Koninie Nr.S.P.Wyz.11/116/50 r. z dnia 15 XI 1950 r. w załączeniu przedkładam wykazy negatywne. Na terenie tut. Gminy nie ma przedszkoli wymienionych w wykazach⁴⁴.

Na podstawie powyższych danych w piśmie z 25 listopada 1950 r. przesłanym do referatu ds. wyznań przy Prezydium WRN w Poznaniu, sekretarz Prezydium PRN Gronowski raportował, że na terenie powiatu nie było przedszkoli parafialnych, które by się nie podporządkowały Caritas⁴⁵.

OBRZĘDY RELIGIJNE

Obowiązkiem proboszczów było informowanie władz o wszelkich wydarzeniach religijnych, które wychodziły poza strefę kościoła i jego otoczenia. I tak ks. Wincenty Pawlak z parafii Giewartów pismem z 26 października 1950 r. informował

[...] że w dniu 1 listopada 1950 roku odbędzie się w parafii Giewartów tradycyjna procesja żałobna z kościoła parafialnego na cmentarz grzebalny⁴⁶.

Referat ds. Wyznań Prezydium WRN w Poznaniu wystosował w tej sprawie tajny okólnik, w którym przypominał, że zgodnie z zarządzeniem Ministerstwa Administracji Publicznej wszyscy księża powinni w tej sprawie uzyskać zgodę, ale tylko w formie ustnej, a sama procesja z kościoła na cmentarz powinna mieć wyznaczoną jak najkrótszą drogę⁴⁷.

⁴³ APP/K, SPK, sygn. 91, k. 99.

⁴⁴ APP/K, SPK, sygn. 91, k. 130.

⁴⁵ APP/K, SPK, sygn. 91, k. 103

⁴⁶ APP/K, SPK, sygn. 91, k. 2.

⁴⁷ APP/K, SPK, sygn. 91, k. 6.

Władze próbowały ingerować także w obyczaje i ceremoniał pogrzebowy poprzez ograniczenie jego zasięgu. 30 marca 1950 r. zmarł ksiądz Władysław Mirski proboszcz parafii św. Bartłomieja (Fara). Nowo mianowany administrator ks. Franciszek Cieślak zorganizował 2 kwietnia pogrzeb, przeprowadzając kondukt głównymi ulicami miasta. Starosta Walczak w tajnym doniesieniu relacjonował, że w uroczystościach wzięło udział 3 biskupów (arcybiskup Dymek z Poznania oraz biskupi z Włocławka Radoński i Karszyński), 9 prałatów, 66 księży i 16 zakonnic i około 5000 wiernych⁴⁸. Władze wcześniej chciały uniknąć takiej manifestacji, dlatego starosta koniński 1 kwietnia zarządził, że kondukt powinien przejść Wałem Tarejwy, jednakże ks. Cieślak się temu nie podporządkował i kondukt przeszedł ulicami Armii Czerwonej i Kolską. Starosta wymierzył grzywnę 50 000 zł za przejście konduktu zabronionymi ulicami i wstrzymanie ruchu na 2 godziny⁴⁹.

INFRASTRUKTURA KOŚCIELNA

Wartym odnotowania był fakt sporządzenia w 1950 r. wykazu kościołów, kaplic, figur, krzyży, miejsc cudownych, dat odpustów i listy organizacji przykościelnych, które znajdowały się na terenie powiatu konińskiego. Każdy z zarządów miast i gmin był zobowiązany taki wykaz przygotować i przekazać do starostwa powiatowego⁵⁰.

Prezydium Gminnej Rady Narodowej w Sławoszewku podało z wyszczególnieniem miejscowości, że na jej terenie znajduje się 9 krzyży i 5 figur⁵¹, a Prezydium GRN w Ostrowitem podało, że na jej terenie są 2 kościoły, 2 figury, 23 krzyże i jeden odpust w pierwszą niedzielę po 26 sierpnia⁵². Wydają się kuriozalne sygnowane znakiem „Poufne” kolejne odpowiedzi kierowane do referatu ds. wyznań: „Prezydium GRN w Piotrkowicach wyjaśnia, że na terenie gminy nie ma kaplic szkolnych i żadne nabożeństwa się nie odprawiają. Kościół w Wąsoszach znajduje się w odległości od szkoły 50 m”⁵³. Natomiast Prezydium GRN w Łądku donosiło, że przy szkole prowadzonej przez Księżę Salezjanów (Niższe Seminarium) jest kaplica, do której uczęszczają uczniowie. Kaplica była częścią kompleksu klasztornego połączonego z kościołem. Msze w kaplicy odbywają się tylko w okresie zimowym ze względu na dobro uczniów, którzy w kościele mogliby nabawić się przeziębienia⁵⁴. Wiele deklaracji dotyczących kaplic miało charakter negatywny i wskazywało, że nieopodal szkoły znajdował się kościół (Golina), albo po prostu, że kaplicy szkolnej nie było⁵⁵.

⁴⁸ APP/K, SPK, sygn. 90, k. 33.

⁴⁹ APP/K, SPK, sygn. 90, k. 32.

⁵⁰ APP/K, SPK, sygn. 88, k. 23-48, 70.

⁵¹ APP/K, SPK, sygn. 88, k. 48.

⁵² APP/K, SPK, sygn. 88, k. 70.

⁵³ APP/K, SPK, sygn. 91, k. 75.

⁵⁴ APP/K, SPK, sygn. 91, k. 76.

⁵⁵ APP/K, SPK, sygn. 91, k. 81-95.

W okresie powojennym materiały budowlane należały do deficytowych i nie można było kupić ich na wolnym rynku. Klasztor OO. Franciszkanów w Koninie zwrócił się o przydział materiałów budowlanych na potrzeby remontu. Prezydium PRN zwróciło się z kolei w tej sprawie do Referatu ds. Wyznań w Poznaniu, który zażyczył sobie wyjaśnień, czy materiały już zostały wydane przez oddział Paged w Koninie. Jednocześnie zażądano charakterystyki przełożonego klasztoru ks. Aleksandra Stocha⁵⁶. Prezydium MRN wysłało do referatu ds. wyznań przy Prezydium PRN informację, że przełożony klasztoru ksiądz Stoch pochodził z Tarnowa, gdzie ukończył gimnazjum, a studia filozoficzno-teologiczne odbył w Krakowie. Wyświęcony został w 1919 r. i po święceniach pracował w wielu placówkach prowadzonych przez franciszkanów. Od 7 grudnia 1948 r. kierował klasztorem w Koninie. W tym czasie nie brał czynnego udziału w życiu społecznym i politycznym Konina, ale „... do czasu deklaracji Rządu w kazaniach poruszał zagadnienia polityczne i komentował je ujemnie, co wywierało zły wpływ na parafian; po deklaracji Rządu zmienił swoje oblicze postępowania, jednak nadal jest człowiekiem chwiejnym”⁵⁷.

W tym samym czasie mieszkańcy miejscowości Ratyń w gminie Łądek podjęli starania o budowę kapliczki stojącej na rozstaju dróg. Miała ona stanowić nawiązanie do kapliczki stojącej w tym miejscu w okresie przedwojennym. W sierpniu 1950 r. został przygotowany projekt, który w imieniu ogółu mieszkańców złożył w Prezydium PRN Marian Kujawa⁵⁸. 29 listopada 1950 r. Prezydium GRN w Łądku w piśmie do referatu ds. wyznań przy Prezydium PRN wyraziło opinię, że mimo, iż przed wojną we wskazanym miejscu kapliczka stała, to „[...] czynniki administracyjne i polityczne stoją na stanowisku, aby zezwolenia na budowę nie wydać”⁵⁹. Była to odpowiedź na pismo z Prezydium PRN, które oczekiwało podania stanowiska władzy gminnej, powodu chęci postawienia kapliczki oraz czy jest to budowa nowej, czy odbudowa starej kapliczki, oraz podania nazwisk inicjatorów tego przedsięwzięcia⁶⁰. Ostatecznie Franciszek Szczerbal kierownik referatu ds. wyznań przy Prezydium WRN w Poznaniu przekazał negatywną opinię w sprawie wniosku o wyrażenie zgody na postawienie kapliczki⁶¹.

20 marca 1950 r. uchwalono *Ustawę o przejęciu przez Państwo dóbr martwej ręki, poręczeniu proboszczom posiadania gospodarstw rolnych i utworzeniu Funduszu Kościelnego*⁶². Stało się to początkiem przejmowania dóbr kościelnych w powiecie konińskim, ale i ewidencjonowania fatycznego stanu posiadania. Z dokumentów będących przedmiotem badania nie odnotowano zbyt wielu przypadków przejęć majątków kościelnych, co nie znaczy, że takie nie miały miejsca.

⁵⁶ APP/K, SPK, sygn. 91, k. 33.

⁵⁷ APP/K, SPK, sygn. 91, k. 63.

⁵⁸ APP/K, SPK, sygn. 91, nlb.

⁵⁹ APP/K, SPK, sygn. 91, k. 35.

⁶⁰ APP/K, SPK, sygn. 91, k. 36.

⁶¹ APP/K, SPK, sygn. 91, k. 34.

⁶² Dz.U. 1950 nr 9 poz. 87.

26 kwietnia 1950 r. starosta koniński Jan Walczak, mierniczy powiatowy Antoni Studziński i przedstawiciel referatu rolnego Franciszek Krysztofiak dokonali sprawdzenia gruntów użytkowanych przez Klasztor Kamedułów w Bieniszewie, leżącym na terenie gminy Kazimierz Biskupi. Po przeprowadzeniu obmiarów okazało się, że klasztor zajmuje więcej gruntów niż wynikałoby to z planu posiadłości sporządzonego w 1936 r. Przeor klasztoru wyjaśnił, że rok wcześniej za zgodą przedstawiciela Lasów Państwowych inż. Paluszka ogrodził i włączył w obręb, aby zachować większą izolację od otoczenia⁶³. Wcześniej, bo 24 marca 1950 r. na podstawie ustawy powołano powiatowego pełnomocnika do spraw przejęcia dóbr martwej ręki, którym został Jan Walczak. Członkami Komisji oprócz starosty zostali Stanisław Mazowiecki, Jerzy Szulc i Franciszek Krysztofiak. Na tym samym posiedzeniu wskazano, że na terenie powiatu konińskiego do kategorii dóbr martwej ręki zaliczają się cztery nieruchomości kościelne:

- (1) 6 ha w tym 1,75 ha ziemi ornej oraz 4,25 ha otoczenia oraz budynki i inwentarz żywy i martwy należący do Klasztoru Kamedułów w Bieniszewie
- (2) 14,04 ha w tym ziemi ornej 10,68, 1,12 pastwisk i 2,24 ha nieużytków, magazyny oraz inwentarz żywy i martwy należące do Zakonu Św. Rodziny w Kazimierzu Biskupim.
- (3) 8,3 ha należące do parafii w Łądzie.
- (4) 24 ha, budynki inwentarne i mieszkalne, inwentarz żywy i martwy należące do Towarzystwa Salezjańskiego w Łądzie.
- (5) 2,1 ha, budynki inwentarne i inwentarz żywy i martwy należący do klasztoru Zakonu Franciszkanów Reformatów w Koninie.

PODSUMOWANIE

W artykule przedstawiono działania władzy wobec Kościoła katolickiego na podstawie dokumentów wytworzonych w Starostwie Powiatowym, a później – po zmianie organizacji w administracji państwowej – przez Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Koninie. Poruszone i opisane na podstawie akt obszary i metody antykościelnej aktywności komunistycznego państwa wymagają pogłębienia i szerszego opracowania z wykorzystaniem innych źródeł, które znajdują się w archiwach państwowych w części dotyczącej milicji obywatelskiej, referatu ds. wyznań, komitetu powiatowego PZPR, akt IPN oraz archiwów Diecezji Włocławskiej. Każde z zagadnień, które w tym artykule zostało zasygnalizowane skrótowo, może stanowić przedmiot oddzielnych badań, do których w ramach odkrywania powojennej historii Wielkopolski Wschodniej należy wrócić w przyszłości.

⁶³ Archiwum Państwowe w Poznaniu Oddział w Koninie (APP/K), Starostwo Powiatowe Konińskie (SPK), sygn. 89, k. 21-22.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA ARCHIWALNE

Archiwum Państwowe w Poznaniu Oddział w Koninie (APP/K), Starostwo Powiatowe Konińskie (SPK), sygn. 88.

Archiwum Państwowe w Poznaniu Oddział w Koninie (APP/K), Starostwo Powiatowe Konińskie (SPK), sygn. 89.

Archiwum Państwowe w Poznaniu Oddział w Koninie (APP/K), Starostwo Powiatowe Konińskie (SPK), sygn. 90.

Archiwum Państwowe w Poznaniu Oddział w Koninie (APP/K), Starostwo Powiatowe Konińskie (SPK), sygn. 91.

Archiwum Państwowe w Poznaniu Oddział w Koninie (APP/K), Starostwo Powiatowe Konińskie (SPK), sygn. 646.

ŹRÓDŁA DRUKOWANE

Dekret z dnia 5 sierpnia 1949 roku o ochronie wolności sumienia i wyznania (Dz.U. 1949 nr 45 poz. 334).

Pismo okólne L. AC. I.O/6658 z dnia 24 sierpnia 1949, Przekazanie ksiąg metrykalnych urzędowi stanu cywilnego (Dz.U.MAP, nr 38, poz. 277).

Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. - Prawo o wykroczeniach (Dz.U.1932 nr 60 poz. 572).

Ustawa z dnia 20 marca 1950 r. o terenowych organach jednolitej władzy państwowej (Dz.U. 1950 nr 14 poz. 130).

Zarządzenie Ministra Administracji Publicznej z dnia 11 sierpnia 1949 r. o przekazaniu ksiąg metrykalnych urzędowi stanu cywilnego, M.P. 1949 nr 57 poz. 756.

OPRACOWANIA

Bober, Sabina. 2012. „Walka o utrzymanie nauczania religii w szkołach w okresie Polski Ludowej”. *Studia Elckie* 14, 189-200.

Dudek, Antoni, Ryszard Gryz. (2003). *Komuniści i Kościół w Polsce 1945-1989*, Kraków: ZNAK.

Grzesiak, Krystyna. 2009. *Relacje państwo-Kościół katolicki na terenie diecezji włocławskiej w latach 1945-1989*, Toruń: MADO.

Kupiński, Krzysztof. „Działania władz powiatu konińskiego względem Caritas na podstawie akt z lat 1948-1950”, *Szkice Akademickie* 1 (2022), 1-3, DOI:10.5281/zenodo.6478169.

Noszczak, Bartłomiej. 2020. *Międzynarodówka kościelna*. Warszawa: IPN.

Stawarz, Przemysław. „Relacje państwo – Kościół w czasach stalinizmu (1948–1953) w świetle publikacji Tygodnika Powszechnego i Trybuny Ludu, *Acta Universitatis Lodziensis*, 93(2014), 139-159.

Wojcieszek, Elżbieta. (2020). „Wydział ds. Wyznań w Poznaniu – charakterystyka organizacji i działalności kierownictwa 1950-1970”. W: *Urząd do spraw wyznań. Struktury – działalność – ludzie*, red. Dorota Białas-Kosińska, t. 1, 69-88. Warszawa: IPN.

Żaryn, Jan. 2004. *Kościół w PRL*. Warszawa: IPN.

KOMUNIŚCI WOBEC KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO W LATACH 1948-1950 NA PODSTAWIE AKT STAROSTWA POWIATOWEGO W KONINIE

STRESZCZENIE

Autor przedstawia działania podejmowane przez Starostwo Powiatowe w Koninie wobec Kościoła katolickiego w okresie 1948-1950. Dotyczyły one prowadzenia obserwacji za pośrednictwem milicji, władz gminnych i agentury aktywności politycznej księży, nadzorowania prowadzonej działalności charytatywnej i sprawowania obrzędów religijnych. W artykule opisano także zainteresowanie władz ilością kościołów i kaplic oraz posiadaną przez kościół ziemią rolną, która była podstawą utrzymania parafii.

SŁOWA KLUCZOWE

powiat koniński, caritas, inwigilacja, kościół katolicki, komunizm

COMMUNISTS' CONDUCT TOWARDS THE CATHOLIC CHURCH BETWEEN THE YEARS OF 1948-1950, ACCORDING TO KONIN'S COUNTY OFFICE RECORDS

ABSTRACT

The author presented the activities of the County Office in Konin towards the Catholic Church in the years 1948-1950. The County Office monitored the political activity of the priests. He used the police and city offices for surveillance. He wanted to know the scope of charity work and how to perform religious rites. In the preserved documents there are records that the authorities were also interested in the number of churches and chapels as well as agricultural lands around the church.

KEYWORDS

county office in Konin, caritas, catholic church, communism, political surveillance